

MARCELI KOSMAN
(Poznań)

NAD DZIEJAMI UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO*

Kiedy 15 X 1570 nastąpiła inauguracja pierwszego roku szkolnego w wileńskim kolegium jezuickim, współcześni zdawali sobie sprawę z wagi tego wydarzenia — zarówno twórcy tej placówki i jej protektorzy z biskupem Walerianem Protaszewiczem na czele, jak i antagoniści z szeregów protestanckich. Kontrowersje jednak oscylowały wokół problemu walki między ideologią katolicką a reformowaną. Podobnie rzecz się miała, gdy w 9 lat później kolegium otrzymało prawa akademickie. Błędem jednak byłoby ograniczać się do kontrowersji wyznaniowych, chyba że potraktujemy je jako fragment wielkich programów rozwoju politycznego i kulturalnego W. Księstwa Litewskiego. W jego dziejach bowiem obchodząca obecnie 400-lecie istnienia uczelnia odegrała rolę zasadniczą, właściwie z jej imieniem wiąże się cała historia nauki i szkolnictwa na ziemiach dawnej Litwy, tj. potraktowanej łącznie z Białorusią. Historia ta była badana przez przedstawicieli historiografii różnych krajów — tu zwrócimy uwagę na litewską syntezę przygotowaną dla uczczenia jubileuszu Almae Matris Vilnensis oraz na związane z nią prace monograficzne. Zasygnalizujemy również znane lepiej naszemu czytelnikowi pozycje polskie, związane z badaniami nad zakonem jezuitów oraz nad Komisją Edukacji Narodowej, a także cenne dzieło autora francuskiego wiążące się z jego zainteresowaniami historyczno-socjologicznymi wobec schyłku Oświecenia na wschodzie Europy.

W dotychczasowej historiografii dorobkowi uczelni wileńskiej poświęcone były monografie (najczęściej dotyczące szerszego aspektu dziejów kultury) i przyczynki, głównie na temat pierwszych dwóch wieków jej istnienia, następnie — początkowego trzydziestolecia XIX w. Okres międzywojenny czeka nadal na swego badacza. Dla ścisłości zresztą należałoby zaznaczyć, iż ciągłość czterowiekowa obejmuje tu nie formalną instytucję (Akademia Wileńska, od 1579 r., Szkoła Główna Litewska od 1773 r., uniwersytet cesarski w l. 1803—32, wreszcie po drugiej przerwie Uniwersytet Stefana Batorego w okresie międzywojennym i następnie — w latach władzy radzieckiej — Uniwersytet im. Winčasa Mickevičiusa — Kapsukasa), lecz jej siedziby, zbiory biblioteczne i przede wszystkim samą ideę wiodącą w kraju szkoły wyższej. Podstawowe z dawniejszych prac, mających dziś przede wszystkim znaczenie materiałowe, to dzieła Michała Balińskiego i Józefa Bielińskiego¹. W latach Drugiej Rzeczypospolitej ukazały się przyczynki, powstałe przeważnie w kręgu „Ateneum Wileńskiego”,

* *Vilniaus universiteto istorija 1570—1803; Vilniaus universiteto istorija 1803—1940; Vilniaus universiteto istorija 1940—1979*. Vilniaus 1976—1979. ss. 319, 342, 439, Leidykla „Mokslas”. Dzieło to zostało przygotowane przez kolegium redakcyjne w składzie: A. Bendžius, J. Origonis, J. Kubilius (red.), V. Merkys, J. Piročkinas, A. Šidlauskas, J. Tornau i L. Vladimirovas. Reprezentują oni, podobnie jak kolektyw autorski, całe środowisko wileńskie, przede wszystkim Uniwersytet im. V. Mickevičiusa-Kapsukasa oraz Instytut Historii Akademii Nauk Litewskiej SRR.

¹ M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579—1831)*, 1—3, Kraków 1899—1900.

dotyczące głównie genyzy Akademii oraz szkolnictwa wyższego na terenie Wilna w XIX w.; naświetlono zwłaszcza proces narastania księgozbiorów jako warsztatów pracy naukowej².

Lata 1570/79—1832 stanowią zamkniętą epokę i można by się zastanawiać, czy omawianego tu zarysu dziejów uczelni, przygotowanego na jej 400-lecie przez badaczy wileńskich nie należało doprowadzić do likwidacji Uniwersytetu Cesarskiego. W dotąd ogłoszonych 2 tomach przyjęto cezury końcowe: 1803 i 1940 — bo przecież czasy przed powstaniem listopadowym należą do epoki oświeceniowej. Najwidoczniej jednak przeważało kryterium polityczne: upadek Rzeczypospolitej i powołanie „zachodnich guberni” Cesarstwa Rosyjskiego.

Po wstępie na temat rozwoju badań nad uczelnią — poczynając od dziejopisów jezuickich Wojciecha Wijuka Kojalowicza i Stanisława Rostowskiego, następnie zaś historiografii XIX i XX w. polskiej, rosyjskiej i litewskiej, krajowej³ oraz emigracyjnej⁴ — omówiono genezę Akademii i początki jej działalności (Juožas Jurginis), okres rozkwitu 1579—1655 (8 autorów), próby reform od połowy XVII w. do 1773 r. (9 autorów) oraz Szkołę Główną Litewską (10 autorów). Łącznie zaprezentowano w tomie I teksty pióra 19 osób, jako że niektóre nazwiska powtarzają się w kolejnych trzech częściach.

Periodyzacja wewnętrzna tomu nie budzi zastrzeżeń, z tym że niezupełnie trafny wydaje się tytuł części II: *Próby reform — od połowy XVII w. do 1773 r.*; raczej zatytułowałbym „Doba regresu i próby reform”. Wszak chodzi tu o nie sprzyjające czasy wieloletnich zniszczeń przez armie nieprzyjacielskie (najpierw długi i niszczący pobyt wojsk Aleksiego Michałowicza, potem na początku XVIII w. okupacja szwedzka) i własne, w toku wojen domowych. Wykład miejscami przybiera charakter popularyzatorski w oparciu o dobrą znajomość stanu badań, na ogół jednak oparty jest na stosunkowo szerokich badaniach źródłowych (materiałach drukowanych i rękopiśmiennych, głównie z Bibl. Uniwersyteckiej oraz Centralnej Bibl. Litewskiej Akademii Nauk). Ukazuje rozwój wewnętrzny uczelni — jej strukturę, kadre, studentów, programy nauczania, osiągnięcia badawcze, wpływ Akademii na rozwój kulturalny kraju. Dokumentuje poszczególne dyscypliny: filologię, filozofię, prawo, teologię, matematykę, fizykę, astronomię, chemię, geografję, (cztery ostatnie dla okresu po połowie XVII w.), medycynę (w dobie KEN).

Geneza uczelni została ukazana na tle intensywnych przemian kulturowych, jakim podlegało Wielkie Księstwo w XVI w., kiedy pojawiła się wyraźna potrzeba stworzenia własnego ośrodka akademickiego — wyjazdy do Krakowa, bliskiego Królewca oraz zachodniej i południowej Europy nie wystarczyły, a przynajmniej nie wchodziły w rachubę dla wszystkich, tj. ogółu średniej szlachty. Wdzięcznym tematem wykładu stała się epoka dynamicznego rozwoju ziem litewsko-białoruskich do połowy XVII w., L. Vladimirovas wszechstronnie przedstawił organizację uczelni, kadre profesorską (szkoda, że pisownia nazwisk jest tylko zlituanizowana, a nie podana również oryginalnie), studentów. Inni autorzy ukazyli poszczególne dyscypliny, przy tej okazji (literatura litewska, teologia) także związek kadry wykładowców z życiem społeczeństwa poprzez przygotowywanie prac z polemiki religijnej, dzieł pisanych również po litewsku.

Wykład wykracza niekiedy znacznie poza sprawy związane z uczelnią — i tak podrozdział o liryce i eposie 1579—1655 sięga do Mikołaja Husowskiego, Michała Litwina, Jana Andruszewicza, Piotra Rojzjusza i dopiero dalej prezentuje twórczość z kręgu Akademii (liczne *Gratulationes*); wszystko to stanowi wprowadzenie do podrozdziału o Macieju Sarbiewskim. Dosyć konsekwentnie dzieło prezentuje podstawowe osiągnięcia kultury W. Księ-

² Bibliografia zawartości „Ateneum Wileńskiego” I—XIV (1923—1939) ukaże się w „Państwowym Biblioteki Kórnickiej” XVIII, 1981.

³ *Vilniaus universitetas*, red. J. Bulavas, Vilnius 1956; *Vilniaus universitetas*, red. A. Bendžius, J. Kubilius, i J. Žiugžda, Vilnius 1966.

⁴ *Lietuvos universitetas 1579—1803—1922*, red. P. Čepėnas, Chicago 1972; zob. też: M. Biržiška, *Senasis Vilniaus universitetas*, Vilnius 1940; P. Rabikauskas, *Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje*, „Lietuvos kataliku Mokslo akademija, Suvažiavimo darbai” VII, Rzym 1972.

stwa Litewskiego. Można jednak mieć wątpliwości, czy obraz jest pełny, brak w nim, naszym zdaniem, istotnego elementu — rzucenia sprawy na szersze tło szkolnictwa w kraju, uwzględnienia problemu integracji poszczególnych placówek oświatowych, skupionych przez długi czas w rękach jezuickich. Były to przecież podcentra intelektualne, rozsiane po rozległych obszarach Litwy i Białorusi. Nie dość na tym, istotna sprawa to ściśle związki z Koroną, przecież ci sami wybitni pedagodzy — pisarze — uczeni zmieniali miejsce pobytu często, zwłaszcza przed rozdziałem prowincji Societatis Jesu na dwie — koronną i litewską (w skład tej ostatniej weszło też Mazowsze).

Kwestie te należałoby bardziej zaakcentować i rozwinąć, zwłaszcza że dysponujemy tu obfitą podstawą źródłową oraz licznymi opracowaniami, z których większość zresztą jest cytowana. Obok klasycznego już dzieła Bednarskiego oraz prac Poplatka⁵ zupełnie świeżej proveniencji są tu prace Drzymala, Piechnika, a zwłaszcza Natońskiego⁶. Prace te, rzetelne od strony materiałowej, pozwalają na niejedno uogólnienie. Nie zwracałbym może uwagi na sprawy integracji oraz zasięgu terytorialnego, gdyby rzeczywiście autorzy w obu tomach ograniczali się do Uniwersytetu Wileńskiego. Tymczasem sami, o czym za chwilę, dokonali w innym momencie istotnego odstępstwa, wychodząc poza sprawy tej uczelni. Aby zaś przejść do czasów późniejszych, zakoncludujemy, iż obraz stosunków w kręgu akademickim Wilna aż po upadek Rzeczypospolitej został przedstawiony sumiennie, ukazując dole i niedole z drugiej połowy XVII i XVIII w., czy raczej — uwzględniając aspekt chronologiczny — „niedole i dole”. Nie wykluczone, że dalsze studia przyniosą jego pogłębienie. Dodajmy, iż niektóre aspekty zostały szczegółowo opracowane w osobnych książkach. Biorąc pod uwagę ścisły związek z tomem I wspomnijmy o nich już teraz, zanim przejdziemy do tomu II.

Roman Plečkaitis zajął się w obszernej rozprawie nauczaniem filozofii w szkołach litewskich XVI—XVIII w., od scholastycznej aż po pierwsze dni laickiej w dobie Oświecenia. Obok Akademii zostały uwzględnione kolegia jezuickie, autor starał się wyłonić elementy oryginalne spośród poglądów zawartych w wykładach proforskich. Szczególnie cenne okazało się podjęcie zagadnienia recepcji filozofii wśród młodzieży oraz metod nauczania tego przedmiotu, natomiast problematyczne — ograniczenie się do dzisiejszych kryteriów polityczno-geograficznych. Trudno wszak izolować Litwę od Wielkiego Księstwa, podobnie zresztą jak zawodne wydaje się w tego typu pracach ograniczanie tylko do jednej z dwóch części składowych Rzeczypospolitej⁷.

Z Akademią Wileńską ściśle była związana drukarnia, która po burzliwych dyskusjach w okresie szczytowego rozwoju reformacji stała się własnością jezuitów, by od schyłku XVI w. służyć katolicyzmowi potrydenckiemu⁸. Praca Ireny Petrauskienė zastąpiła tu dawniejsze — przestarzałe, a często tylko przyczynkowe — ujęcia, jak również materiałowe hasło

⁵ S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, Kraków 1933; J. Poplatka, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957.

K. Drzymala, *Ks. Stanisław Grodzicki SJ*, Kraków 1973 (praca ta nie jest cytowana w t. I *Vilniaus universiteto istorija*); J. Brodick, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. I, rozdział XVI, napisał B. Natoński (s. 414—76), Kraków 1969; tenże, *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji* [w:] *Wiek XVII — Kontrreformacja — Barok*, praca zbiorowa, Wrocław 1970, s. 309—37; L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej (1569—1600)*, „Nasza Przyszłość” XL, Kraków 1973, s. 5—173. Podczas druku tego omówienia Uniwersytet Jagielloński („Zesz. Nauk., Prace Hist.”) ogłosił pracę zbiorową, *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego (1579—1979)*, Kraków 1979.

⁷ R. Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje, Filosofija Lietuvos mokyklose XVI—XVIII amžiais*, Vilnius 1975. Zob. nasze omówienie „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXIII, 1978, s. 241 n.

⁸ Kwestię tę omówił na podstawie archiwaliów rzymskich J. Poplatka, maszynopis bez tytułu i sygnatury w Arch. Prowincji Małopolskiej SJ w Krakowie; zob. M. Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w W. Ks. Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wrocław 1973, s. 136—40.

w dziele o drukarniach dawnej Polski⁹. Składa się ona z 2 części, z których I omawia dzieje typografii, II zaś jej produkcję na przestrzeni l. 1575—1773. O ile część I wiąże się ze strukturą samej uczelni oraz wileńskiego ośrodka jezuickiego, to II obejmuje podstawowe kwestie z życia kulturalnego kraju. Stąd bowiem rozchodziły się po Wielkim Księstwie — i nie tylko — prace polemiczne skierowane przeciw innowiercom (protestantom, arianom, prawosławnym), a było ich łącznie 1106. Zdecydowanie przeważały liczebnie nad literaturą świecką, trudno bowiem przyjąć kryterium podziału za autorką, wedle którego 1443 tytuły „świeckie” stanowiły 56,6% całej produkcji. Pouczające okazałoby się zestawienie cyfrowe co do miejsca drukarni wileńskiej od strony ilości i jakości, a także nakładów — na mapie typograficznej W. Księstwa Litewskiego, z uwzględnieniem importu i eksportu książki. Badania w tym kierunku utrudnione są ze względu na wątpliwą w znacznej części podstawę źródłową, niemniej jednak pewne uogólnienia są możliwe już w oparciu o aktualne ich wyniki.

Dobre tradycje uczelni z epoki Stefana Batorego i Wazów, a następnie — po dzieścioleciach upadku — Oświecenia były kontynuowane w okresie 1803—32, który zresztą należał do tej ostatniej epoki oraz, jeśli idzie o warunki rozwoju kulturalnego, zapisał się pozytywnie dla zachodnich guberni Cesarstwa. Potwierdzenie tego stanu rzeczy znajdujemy w tomie II *Historii Uniwersytetu Wileńskiego*, skrupulatnie dokumentującym poszczególne dyscypliny, prace badawcze i wydawnicze oraz strukturę organizacyjną uczelni. Na podkreślenie zasługuje także zwarta i przejrzysta konstrukcja, sumienne wykorzystanie bogatego materiału, co w sumie pozwoliło na ukazanie historii kultury W. Księstwa Litewskiego w schyłkowym okresie jego istnienia de facto, elementy przeszłości były bowiem silne po zaborach i dopiero ostateczny kres dawnej epoki położyły wydarzenia z l. 1861—64. Zresztą okres symbolizowany przez Cesarski Uniwersytet stanowi integralną część literatury i wielu dyscyplin nauki polskiej — uwaga ta dotyczy dorobku zarówno profesorów, jak i wychowanków uczelni¹⁰.

Trzydziestolecie to zostało sumiennie przedstawione dzięki celnie dobranemu gronu autorów, wytrawnych znawców zagadnienia. Np. L. Vladimirovas przedstawiając bibliotekę główną — od strony kadry, gromadzenia i opracowania zbiorów, informacji naukowej, udostępniania i prac bibliograficznych — na kilku zaledwie stronach zdołał plastycznie ukazać złożony jej charakter w dobie filomackiej, funkcje usługowe oraz problem oryginalności wkładu w rozwój badań nad książką. Inna sprawa, że liczne kwestie wymagają jeszcze opracowania w oparciu o źródła wileńskie — zwłaszcza z Bibl. Uniwersyteckiej i Centralnej Bibl. LAN — jak choćby postać Aleksandra Wiktora Bohatkiewicza.

Po upadku powstania listopadowego nastąpiły ciężkie czasy dla nauki w Wilnie (likwidacja bibliotek, zamknięcie uniwersytetu, straty kadrowe), niemniej jednak uproszczeniem byłoby mówić o całkowitym upadku kultury. To ogólne tło, w którym winny pojawić się nazwiska uczonych oraz literatów (pośród wielu Michał Baliński, Józef Ignacy Kraszewski, Władysław Syrokomla, dynastia Zawadzkich¹¹ — sprawia pewien zawód. Skoro bowiem nie pominięto całego tego nieuniwersyteckiego okresu — ukazując Akademię Medyko-Chirurgiczną i Akademię Duchowną oraz takie przedsięwzięcia naukowe jak wydawnictwa Wileńskiej Komisji Archeograficznej — należało dać obraz całego życia kulturalnego. Nie bez zastrzeżeń

⁹ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII w.*, z. 5; *Wielkie Księstwo Litewskie*, Wrocław 1959, s. 13—34; I. Petrauskienė. *Vilniaus akademijos spaustuvė 1575—1773*, Vilnius 1976.

¹⁰ Zob. zwłaszcza z polskich prac powojennych: Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*, Łódź 1961; J. Iwaszkiewicz, *Ignacy Żegota Onaciewicz — historyk Litwy. Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, „*Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*”, s. A, z. 4, 1961, s. 41—126 (praca zmarłego w 1944 r. badaczka, nie jest cytowana w t. II *Vilniaus universiteto istorija*).

¹¹ Zob. R. Cybulski, *Józef Zawadzki — księgarz, drukarz, wydawca*, Wrocław 1972; W. Roszkowska-Sykałowa, *Athenaeum Józefa Ignacego Kraszewskiego 1841—1851. Zarys dziejów i bibliografia zawartości*, Wrocław 1974.

należy też przyjąć strukturę wykładu na temat okresu międzywojennego. Z pewnością dla czytelnika litewskiego uwzględnienie Uniwersytetu im. Witolda Wielkiego w Kownie, powołanego do życia w 1922 r., w czwartą rocznicę niepodległości Republiki Litewskiej — jest pożyteczne. Poprzez obraz paralelny — Kowno i Wilno — czytelnik otrzymuje wykład na temat obu rozbitych politycznie części kraju; co więcej — bez uwzględnienia ośrodka naukowego w ówczesnej stolicy trudno byłoby później naświetlić dzieje uczelni wileńskiej po 1940 r.

Wszystko to prawda. Niemniej jednak owa dwutorowość nie może pozostać nie zauważona przez recenzenta, zwłaszcza kiedy zwrócimy uwagę na proporcje: o uczelni kowieńskiej napisano znacznie więcej (s. 223—319) niż o wileńskiej istniejącej w okresie międzywojennym o kilka lat dłużej (s. 155—222).

Należy też wziąć pod uwagę nie tylko element subiektywny: rolę Uniwersytetu Witolda Wielkiego — bezsprzecznie doniosłą — w stworzeniu litewskiego środowiska badawczego, zwłaszcza w zakresie humanistyki, ale również obiektywny wkład obu uczelni w rozwój nauki. Tu zaś Uniwersytet Stefana Batorego, utworzony w 1919 r., sięgający do tradycji Akademii Wileńskiej oraz zasilony kadrami z innych ośrodków Rzeczypospolitej, pozostawił po sobie trwałe wartości. Poprzestając na samym studium historycznym (poświęcono mu s. 178—81, a więc 2/3 tego, co napisano o analogicznym studium w Kownie) wspomnijmy tylko nazwiska Feliksa Konecznego, Stanisława Zajączkowskiego, Stanisława Kościakowskiego, Kazimierza Chodynickiego, Henryka Łowmiańskiego i jego fundamentalne dzieło o genezie państwa litewskiego¹², wymieńmy „Ateneum Wileńskie”.

Błędem byłoby wyprowadzać tu wniosek, iż chcielibyśmy znaleźć odrębne obszerne studium na temat międzywojennego środowiska historycznego w Wilnie. Ostatecznie winno być ono przygotowane i zadanie to należy postawić — po przeprowadzeniu niezbędnych kwerend — przed historiografią polską. Podziwiać należy zwarty wykład J. Jurginisa, który ukazał główne linie rozwojowe tej dyscypliny. Proporcje zaś — to sprawa zupełnie inna. W sumie oba tomy *Historii Uniwersytetu Wileńskiego* są dziełem rzetelnym, pozytywnie świadczącym o aktualnych możliwościach twórczych badaczy ze środowiska wileńskiego¹³. Oczekiwać należy na ostatnią część trylogii, która ukaze uczelnię oraz naukę w latach Litwy radzieckiej.

Równocześnie otrzymaliśmy interesujące dzieło Daniela Beauvois, który zajął się Uniwersytetem Wileńskim oraz szkolnictwem polskim w Cesarstwie Rosyjskim okresu 1803—32. Autor wykazał imponującą znajomość literatury polskiej, rosyjskiej i zachodniej, przeprowadził szerokie kwerendy w Związku Radzieckim (Moskwa, Wilno), Polsce (Bibl. Muzeum X. Czartoryskich, Bibl. Jagiellońska, Bibl. Polskiej — nie: Państwowej! — Akademii Nauk w Krakowie, Bibl. Narodowa, Arch. PAN, AGAD, Ossolineum, Arch. Prowincji Małopolskiej Zakonu Jezuitów w Krakowie, KUL w Lublinie, Bibl. Kórnicka PAN), Austrii (Haus-Hof-und Staatsarchiv w Wiedniu) i Francji (Bibl. Polska w Paryżu). Autor w tomie I zajął się samą uczelnią (środowisko intelektualne Wilna w początkach XIX w., kadra profesorska, dyscypliny badawcze, studenci), w II zaś — szkolnictwem zachodnich guberni Cesarstwa¹⁴.

¹² H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1—2, Wilno 1931—1932.

¹³ Omawiane dzieło zostało opatrzone osobnymi dla każdego tomu indeksami osobowymi, bogata bibliografia w przypisach. Dzieło o Uniwersytecie Wileńskim w. 1. 1940—79 ukazało się już po oddaniu tego omówienia do druku, zob. moją recenzję złożoną w red. „Zapisek Hist.” Ostatnio ukazała się też stosunkowo pełna bibliografia prac o uczelni wydanych po 1940 r.: *Vilniaus universitetas bibliografija 1940—1977*, red. J. Tornau, Vilnius 1979, s. 343.

¹⁴ D. Beauvois, *Lumières et société en Europe de l'Est: L'université de Vilna et les écoles polonaises de L'empire Russe 1803—1832*, t. 1—2, Lille—Paris 1977, s. 916 (Thèse présentée devant L'université de Paris I le 5 février 1977). Zob. rec. A. Zahorskiego, „Kwart. Hist.” 1978, nr 3, s. 719—23. Zob. też studium D. Beauvois, *Inteligencja bez wyjścia [w:] Inteligencja polska pod zaborami*, praca zbiorowa, Warszawa 1979.

Na wstępie (s. 2) Beauvois wyjaśnił motywy przystąpienia do tego absorbującego, a zarazem bądź do bądź egzotycznego dlań tematu, zwięźle oceniając dotychczasową historiografię i konkludując, że badacz francuski może dokonać oceny bez nuty romantycznej czy tendencyjnej. Takie deklaracje — nie poparte rzetelnymi studiami — często budzą nieufność, tu jednak lektura dzieła prowadzi do wniosku, iż jest to impreza całkowicie udana. Nie tylko przynosi ona nowe ustalenia i interpretacje, ale stanowi też dobrą popularyzację kultury polskiej za Zachodzie. Do szczególnie udanych należy rozdział poświęcony zbiorowej charakterystyce studentów, mocno powiązany z materiałem porównawczym (inne uczelnie w Cesarstwie Rosyjskim) i udokumentowany graficznie. Twórca zachowującego dotąd wartość dzieła o Komisji Edukacji Narodowej¹⁵ znajduje więc po upływie niemal czterdziestu lat kontynuatorów.

Omawiane prace są rzetelnie przygotowane, niemniej nasuwa się pytanie, czy na 400-lecie Uniwersytetu Wileńskiego nauka polska nie powinna wypełnić niektórych przynajmniej luk i podjąć opracowania jego monografii lub przynajmniej popularnego zarysu. Zdajemy sobie sprawę, iż jest to zagadnienie niełatwe, bo nawet pomijając zagadnienie kwerend krajowych i zagranicznych, trzeba pamiętać o szerokich powiązaniach uczelni z kulturą dawnej Rzeczypospolitej oraz XX-wiecznej Polski i narodów Związku Radzieckiego.

¹⁵ A. Jobert, *La Commission d'Education Nationale en Pologne*, Paris 1941. W 1979 r. ukazało się długo oczekiwane polskie wydanie tej pracy.